

EL EMEĞİ, ALIN TERİYLE GEÇİNEREN HER MÜSLÜMAN, İSTER TÛCCAR, İSTER İŞVEREN, İSTERSE İŞÇİ OLSUN, ÇALIŞMA HAYATINDA DÛRÛST OLMAK ZORUNDADIR. HELÂL KAZANCIN İLK ŞARTI BUDUR. "EMROLUNDUĞUN GİBİ DOĞRU OL!" ÂYETİ BÛTÛN MÜSLÛMANLARI UYARMAKTA, DOĞRULUKTAN AYRILMADIKLARI TAKDİRDE EBEDÎ HAYATTA ASLA KORKU YÛZÛ GÖRMEYECEKLERİNİ, ÜZÛNTÛYE UĞRAMAYACAKLARINI VE BÛTÛN NİMETLERİYLE CENNETE KAVUŞACAKLARINI MÛJDELEMEDİR.

MÜSLÛMAN TÛRKLERDE İŞ VE TİCARET AHLÂKI

M. Yaşar KANDEMİR

Bir iş tutmanın ahlâkla ilgili tarafları bulunduğunu kabul edebilmek için, çalışmanın insan için bir zaruret olduğuna inanmak gerekir. Çalışmanın değerine inanmayanlara iş ahlâkından bahsetmenin bir değeri yoktur. Kıyâfet ahlâkından bahsedebilmek için önce giyinmenin şart olduğunu kabul etmek gerekir. Çıplaklığı müdafaa eden birine giyinme edebinden bahsetmek nasıl abes ise, çalışmanın lüzumuna inanmayan birine iş ahlâkından bahsetmek de mânâsızdır. Bu sebeple önce çalışmanın öneminden kısaca söz edeceğiz.

I. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Kâinâtın hareket esası üzerine kurulduğu bugün ilmen ispat edilmiştir. Hareket yâni çalışmak, Yaratan'ın ezeli ve ebedî kanunudur. Herşey insan için yaratılıp onun emrine verildiğine göre, insan gözüyle gördüğü, varlığını hissettiği herşey-

in esasını anlamak, kâinat bilmecesini çözmek zorundadır. Bunun için de insan-oğlunun, etrafındaki hareketliliğe ayak uydurması, varlığın sırrını keşfetmek için daha çok çalışması, bilgi sâhasını hergün biraz daha genişletmesi gerekir. Allah taâlâ :

وَأَنْ لِّسِنَّ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَسْعَىٰ .

= İnsan için kendi çalışmasından başka birşey yoktur⁽¹⁾ buyurarak bize çalışmayı emreder. Akılsız varlıklar bu emri içgüdüleriyle, insan ise bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak azimle yerine getirir. Böylece hem rûhu, hem de bedeni güçlenir. Aksi hâlde kurdun ağacı çürüttüğü gibi, tenbellik de insanın bedenini ve rûhunu çökertir; hasta, âciz, hor ve zelil bir hâle düşürür.

Rasûl-i Ekrem efendimiz, ashâbına çalışmayı tavsiye eder, onlar da çalışıp

(1) en-Necm (53), 39.

didinir, el emeği ve alın teriyle hayatlarını kazanırlardı². Hz. Ebû Bekir, halife olduğu zaman ticareti bırakmayı, devlet hazinesinden alacağı parayla ailesini geçindirmeyi düşünmemiş, ticaretiyle meşgul olduğu elbiseleri başının üstüne koyarak -her zaman yaptığı gibi- çarşıya çıkmış; fakat başta Hz. Ömer olmak üzere diğer ashâb-ı kirâmın müdahalesi ve kendine aylık takdir etmesi üzerine buna mecbur kalmıştı³.

Zekeriya (a.s.)'ın marangoz olduğunu, Hz. Davud'un da el emeğiyle geçindiğini söyleyen Efendimiz, çalışmanın değerine işaretle şöyle buyurmuştur:

مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ.

= Hiç kimse el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir⁴.

Çalışmayan kimse, geçinebilmek için mutlaka başkasının eline bakacak, şahsiyetini, izzet ve şerefini ayaklar altına atarak, yüz suyu dökerek dilenecektir. Peygamber efendimiz, böyle olmaktansa, dağdan odun yüklenerek getirip satmanın daha şerefli bir iş olduğunu söylemiştir⁵.

Birgün Peygamber efendimizin yanına gelen bir adam ondan yiyecek bir şeyler istemişti. Hz. Peygamber: "Senin evinde hiç eşya yok mu?" diye sordu. Adam, "Var" dedi. "Bir kısmıyla örtündüğümüz, bir kısmını yere serdiğimiz bir çul, bir de su kabımız var". Peygamber efendimiz, adama: "Onları bana getir!" dedi. Getirince de etrafındakilere dönerek: "Bu çul ile su kabını kim satın almak ister?" diye sordu. Biri, bir dirhem vereceğini söyledi. Hz. Peygamber: "Artıran yok mu?" diye birkaç defa seslendi ve iki dirhem teklif edene sattı. Parayı fakir sahâbiye verdikten sonra, "Bir lirasıyla ailene yiyecek al, ötekiyle de bir balta satın al başa getir!" buyurdu. Adamın getirdiği baltaya

Efendimiz kendi mübarek elleriyle bir sap taktı ve buyurdu ki: "Haydi şimdi git; bununla odun kes ve sat. On beş gün çalış; ondan sonra yanıma gel!". On beş gün sonra Peygamberimizin yanına gelen adam, on dirhem kazanmış, bu parayla kendine ve ailesine elbise ve yiyecek almıştı. Bu hâle çok sevinen Efendimiz, adama şunları söyledi: "Dilenciliğin kıyamet günü suratında bir leke gibi görünmesinden böylesi senin için daha iyidir"⁶

İş ve meslek sahibi olmayı, ailesinin rızkını temin etmek için çalışmayı dinimiz cihâd saymış, böylelerinin ibadet ediyormuş gibi sevap kazanacağını belirtmiştir.

II. İŞ HAYATINDA DÜRÜSLÜK

El emeği, alın teriyle geçinen her müslüman, ister tüccar, ister işveren, isterse işçi olsun, çalışma hayatında dürüst olmak zorundadır. Helâl kazancın ilk şartı budur. "Emrolunduğun gibi doğru ol"⁷ âyeti bütün müslümanları uyarmakta, doğruluktan ayrılmadıkları takdirde ebedî hayatta asla korku yüzü görmeyeceklerini, üzüntüye uğramayacaklarını ve bütün nimetleriyle cennete kavuşacaklarını müjdelemektedir⁸. Hz. Peygamber'e gelerek kendine nasihat etmesini isteyen sahabîye Rasûl-i ekrem (s.a.): "

قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِيمَ

= Allah'a inandım da, sonra da dosdoğru ol"⁹ buyurmakla, dürüstlüğü Allah'a

(2) Bk. Buhari, Büyû', 15.

(3) Göst. yer; Tecrid Tercemesi, VI, 370.

(4) Buhari, göst. yer.

(5) Buhari, Büyû', 15.

(6) Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İbni Mâce, Ticârât, 25.

(7) Hûd (11), 112.

(8) Fussilet (41), 30-32; Ahkâf (46), 13-14.

(9) Müslim, İbân, 62.

İmandan sonra gelen insanlık ve kulluk görevi olduğunu göstermek istemiştir.

Tüccar, müşteriye mal satarken; işçi, tezgâhının başında çalışırken; patron, işçisinin hakkını hesap ederken bu ölçüye uyacaktır. Alacağı parayı helâl ettirmeye uğraşırken, üzerine bilhassa kul hakkının geçmemesi için, müslüman titiz davranmak mecburiyetini duyacaktır.

İş hayatında dürüstlük mevzûunu önce tüccar-müşteri, sonra da işçi-işveren açısından ele alacağız:

A. TÜCCAR-MÜŞTERİ AÇISINDAN İŞ AHLÂKI.

1. Müşteriyi aldatmamak.

Tâcir, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü ile müşteriye güven vermelidir. Böyle olanları Rasûl-i ekrem (s.a.s.) şöyle övmüştür: "

التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ
وَالصِّدِّيقِينَ وَالشَّهِدَاءِ

= Doğru sözlü ve kendine güvenilir tâcir, (âhirette) peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber bulunacaktır¹⁰.

Müşterinin gafletinden veya saflığından bilistifâde, sağlam ve kullanışlı olmayan bir malı ona satmak, islâm ahlâkiyle bağdaşmaz. Birgün çarşıda dolaşırken bir yiyecek yığınının önünde duran Peygamber efendimiz, elini yiyecek maddesinin içine daldırır. Parmağına bir ıslaklık değer. "Nedir bu?" diye satıcıya sorar. Mal sahibi: Ya Rasûlallah! Yağmur yağmıştı, ondan ıslanmış olacak, deyince, Rasûl-i ekrem (s.a.s.): "Neden o ıslak tarafı herkesin görebileceği şekilde üstü koymadın?" diye azarladıktan sonra: "

مَنْ عَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا

= Bizi aldatan, bizden değildir" buyurur ve "Kusurlu bir malı, aybını söylemeden satmanın bir müslümana helâl olmayacağını" kesin bir dille belirtir¹¹.

Şu hâlde kalitesi düşük malı, değerli malla bir tutmamalı, kötüyü iyiden ayırmalı, kusurunu söyleyerek satmalıdır. Rasûlullâh efendimiz, "Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkca ortaya kolları, alış-verişleri hayırlı ve mübarek olur"¹² buyurmakla, her iki tarafın da dürüst ve samimi davranmalarını, birbirine güvenmelerini tavsiye etmektedir. Her işinde hayır ve bereket aramak durumunda olan müslüman, günümüzde olduğu gibi, birşeyi satarken bin bir dil dökmek veya alırken pazarlıktaki maharetini göstermek gibi sun'î ve zorlaştırıcı bir yola girmemeli ve birbirini buna mecbur etmemelidir.

2. Malı överek yalan söylemek.

Malını överek satan kimsenin yalandan korunması pek zordur. İyi bir malın zaten övülmeğe ihtiyacı yoktur. "Gerçeği gizleyip yalan söyleyerek yapılan alış-verişin bereketini Allah taâla'nın yok edeceğini" Rasûl-i ekrem efendimiz ifâde buyurmuştur¹³. Günümüzde reklâmın vazgeçilmez bir ticaret prensibi olduğu kabul edilmektedir. Bir malın varlığını duyurmak için yapılan reklâm mahzurlu değildir. Fakat müşteriyi aldatmaya, onun saflığından faydalanmaya yönelen reklâm, hem yalan hem de müşteriye zulümdür. Malına müşteri çekmek için yalan yere yemin eden tâciri, Peygamber efendimiz, kıyamet gününde yüzlerine Allah taâlânın bakmayıp, günâhlarını affet-

(10) Tirmizî, Büyû', 4; İbni Mâce, Ticârât, 1.

(11) Müslim, İman, 164; İbni Mâce, Ticârât, 45.

(12) Buhârî, Büyû', 19.

(13) Buhârî, Büyû', 19, 26.

meyeceği üç sınıftan biri olarak nitelemektedir¹⁴. Abdullah b. Ebî Evfâ, Rasûl-i Ekrem zamanında bir tâcirin, "Ben bunu şu kadara aldım" diye malını satmak maksadıyla yalan söylemesi üzerine şu âyetin nâzil olduğunu söylemektedir¹⁵: "Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere değişenlerin, âhirette bir payları yoktur. Allah onlara kıyamet gününü hitâb etmeyecek, onların yüzüne bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Elem verici azâb onlar içindir"¹⁶.

3. Hileli ölçüp tartmamak.

Doğru ölçüp tartmayı tavsiye eden Kur'ân âyetlerinin çok olması¹⁷; birşeyi ölçerek aldıklarında tam tartan, verdiklerinde ise ölçü ve tartıyı kendi çıkarlarına kullanan kimseler hakkında Allah Taâlâ'nın, "Vay onların hâline"¹⁸ diye buyurması ve Rasûl-i Ekrem (s.a.s.)'in de, geçmiş milletlerin he!âkine sebep olan günâhlardan birinin eksik ölçüp tartmaları olduğunu beyan etmesi¹⁹ konunun önemini belirtmeye kâfidir.

Müslüman esnaf eline metresini aldığı anda veya terazisinin başına geçtiğinde son derece dikkatli davranmalı ve Hz. Peygamber'in: "

زِنْ وَأَرْخِ

= Tart, biraz da ilâve et!"²⁰ emrine kulak vermelidir.

4. İhtikâr yapmamak.

Bugün spekülasyon veya karaborsacılık denilen, bir malı ucuzken alıp pahalılaşınca satma veya piyasa fiyatını yükseltmek için yiyecek maddelerini piyasadan çekme işi, piyasada sun'î kıtlık meydana getirdiği ve bundan da bilhassa dar gelirli vatandaşlar zarar gördüğü için İslâmın rûhuna aykırıdır. Daha çok gıda maddeleri üzerinde cereyan eden kara-

borsacılık, insanların huzurunu kaçırmakta, mahdut çevrelerin çıkarı uğruna zulmü yaygınlaştırmaktadır. Rasûl-i Ekrem efendimiz, karaborsacının büyük bir "günâhkar" olduğunu söylemekte, "cüzam illetine ve iflâs âfetine uğrayacağını" bildirmekte ve: "

الْجَالِبِ مَرْزُوقٌ وَالْمُخْتَكِرِ مَلْعُونٌ

"Tüccar kazançlı, karaborsacı işe mel'ûndur" buyurmaktadır²¹. Daha başka hadislerinde Hz. Peygamber, muhtekirin, piyasada fiatlar ucuzlayınca üzülen, yükselince sevilen kötü bir insan olduğunu; fiatlar yükselsin diye piyasadaki yiyecek maddelerini toplayarak kırk gün ihtkâr yapan kimsenin Allah ile, Allah taâlânın da onun ile hiçbir ilgisi kalmadığını ifade buyurmaktadır²².

5. Müşteri kızdırmamak.

Almayacağı bir malı alıyormuş gibi yaparak fiyatını artırmak ve müşteriye daha yüksek bir fiyatla intikaline sebep olmak doğru bir hareket değildir. Nebiy-i muhterem efendimiz, "

وَلَا تَتَّجِسُوا

= Bir malı alıyor görünerek kıymetini artırmayın" buyurmuştur²³.

6. Alış-verişte iyi muamele.

Müşterinin velinimet olduğunu düşünerek ona bir malı fâhiş kârla satma-

(14) Bk. Nese'i, Büyû', 5.

(15) Buhâri, Büyû', 27.

(16) Al-İmrân (3), 77.

(17) Msl, bk. el-En'âm (6), 152; Hûd (11), 85; el-İsrâ (17), 35.

(18) Mutaffifin (83), 1-3.

(19) Tirmizî, Büyû', 9.

(20) Ebû Dâvûd, Büyû', 7.

(21) İbni Mâce, Ticârât, 6.

(22) Mişkât, II, 107.

(23) Buhâri, Büyû', 58.

mak gerekir. Tüccar az kâra kanaat ederse, çok sürüm yapar. Böylece hem müşterilerini memnun eder, hem de hizmet etmekten dolayı huzur duyar ve malı bereketlenir. Hz. Ali, kamçısını alıp Kûfe çarşısını dolaşır ve tüccarları: "Kârın azını reddederseniz, çoğundan da mahrum kalırsınız." diye uyarırdı²⁴.

Fakir ve yoksul kişilerle alış-veriş yaparken, onların lehine davranmak da bir iyiliktir. Hatta "Paran olunca getirirsin" gibi sözlerle onlara uzun vâde tanımak veya hiç para almamak büyük bir fazilettir.

Alış-verişte her iki tarafta müşkülpeşent davranmamalı, birbirine kolaylık göstermelidir. Rasûl-i ekrem (s.a.s.) buyurur ki:

رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا سَمِعًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى

= Satarken ve alırken, borcunu isterken ve öderken kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet eylesin!²⁵. Yine Efendimiz'in buyurduğuna göre, vaktiyle bir tâcir vefât eder ve rûhunu karşılayarak: "Dünyada bir hayır yaptın mı?" diye soran meleklerle: "Ben adamlarıma, eli dar olanları sıkıştırmamalarını, hâli vakti iyi olanlara da kolaylık göstermelerini tenbih ederdim." diye cevap verir. Kulunun bu davranışından hoşnut olan Allah taâlâ, meleklerine: "Bu kulunun günahından vazgeçin!" diye emreder²⁶. Böyle bir ilâhî lûtfa nâil olmak isteyen kimselere Cenâb-ı Mevlâ'nın tavsiyesi şöyledir: "Borçlu darda ise, ell genişleyinceye kadar beklemelidir. Bilmiş olsanız borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır"²⁷.

Aldığı malı herhangi bir sebeple iade etmek isteyen kimseyi de reddetmeyip malı geri alarak müşteriye iyilik etmelidir. Böyle iyi niyetli hayırhâh tüccar hakkında Peygamber efendimiz :

مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا أَقَالَ اللَّهَ عَشْرَةَ

= Pazarlığı bozmak isteyen müslümana kolaylık gösteren kimseyi, Allah taâlâ, kıyamet gününde) sürçüp düşmekten kurtarır"²⁸ buyurmaktadır.

B. İŞÇİ-İŞVEREN AÇISINDAN İŞ AHLÂKI :

Yukarıda genel hatlarıyla bahsettiğimiz iş hayatında dürüstlük esası, bütün çalışanları ilgilendirmektedir. Memur, işçi ve işveren bunun dışında değildir. Çalışan her müslüman, helâl lokmanın peşinde olmalıdır. Kendi yiyeceği veya çocuklarına yedireceği haram lokmanın mânevî hayatını alt-üst edeceğini bilmelidir. Enes b. Mâlik (r.a.) diyor ki, Rasûl-i ekrem'e:

"Yâ Rasûlallah! Ben dualarımın kabulünü isterim. Bana bunun yolunu gösterir misiniz? diye rica ettim. Hz. Peygamber (s.a.s.):

"Enes, helâl kazan, duan kabul olur; zira kişi ağızına haram bir lokma götürürse kırk gün duası kabul olunmaz." buyurdu²⁹.

Müslümanın işine bakış açısını kısaca tesbit ettikten sonra, çalışanın ve çalıştırmanın vazifelerine geçebiliriz.

1. ÇALIŞANIN VAZİFELERİ

a) Sorumluluğunu bilmek

Devlet, memuruna; işveren, işçisine muayyen bir para karşılığında iş vermiş ve işin yapılmasından onu sorumlu tut-

(24) İhyâ, II, 80. Aza kanaat edip müşterinin lehine davranan islâm büyüklerinden çeşitli misâller için bk. aynı eser, s. 79-83.

(25) Buharî, Büyû', 16.

(26) Buharî, Büyû', 17.

(27) Bakara (2), 280.

(28) Ebû Dâvûd, Büyû', 52.

(29) Tecrid Tercemesi, VI, 357.

muştur. İşin yapıldığı yer, makineler, tezgâh ve âletler de çalışana emanet edilmiş ve onun himâyesine bırakılmıştır. Efendimizin tâbiriyle, çalışana emanet edilen şeyler, onun güttüğü sürü durumundadır ve hadis-i şerif bu sorumluluğa işaret etmektedir:

... وَالْحَادِمُ فِي مَالِ سَيِّرِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
وَكَلَّمْ رَاعٍ وَكَلَّمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

= Çalışan kişi de efendisinin (devletin veya işverenin) malının bekçisidir... Hepiniz çobansınız; hepiniz sürünüzden mes'ûlsünüz."³⁰

b) İşini dikkatle yapmak.

Çalışana verilen ücret, iyi yapılması gereken işin karşılığıdır. Kötü iş; yalan söylemek, hâinlik yapmak kadar ahlâksızlıktır. İnsan bütün varlığıyla kendini işine vermeli ve işini en iyi şekilde yapmaya bakmalıdır. Dikkat ve özenle yapılan iş, hem insanın mesleğinde ilerlemesini, hem de îmal edilen malın piyasada tutunmasını sağlar. Böylece işverenin yüzü güldüğü için, alınan para helâl edildiği gibi, Allah taâlânın da rızası kazanılmış olur. Buna işaretle Efendimiz şöyle buyurur:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يَتَّقِيَهُ

= Biriniz işini sağlam ve itinalı yaptığınız zaman, Cenâb-ı Hak buna memnun olur"³¹.

Müstakil çalışan bir san'atkar için de durum aynıdır. Helâl lokma ideali için onun da işini sağlam ve dürüst yapması icap eder.

2. ÇALIŞTIRANIN VAZİFELERİ :

a) İşçinin ücretini bekletmeden vermek.

Bir müessese işçilerinin ellerinde yükselir. Onların el emeği, alın teriyle başarıya ulaşır. Bu itibarla patron da işçisine müteşekkirdir. Hak ettiği ücreti istediği

an veya tâyin edilen vâde geldiği zaman işçisinin ücretini derhal ödemelidir. İşverene hitâben Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurur:

أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَحْفَ عَرَقَهُ

= İşçinin ücretini, alın teri kurumadan ödeyiniz"³². Bu emriyle Efendimiz, hakkını istediğinde, işçiye ücretini bekletmeden vermek gerektiğine dikkati çekmektedir. Bir başka hadis-i şerifte de çalıştırdığı adama ücretini ödemeyen kimseyi, kıyamet gününde Allah taâlânın, kendi hasmıymış gibi perişan edeceği ifade buyrulmaktadır³³.

b) İşçisini himâye etmek.

İşyerinin canlanmasını, servetinin artmasını sağlayan işçilerine karşı şefkatli ve iyi niyetli davranmak işverenin görevidir. İşçilerine babaca davrandığını, onları düşündüğünü çeşitli vesilelerle gösteren patrona karşı, işçileri de ciddi çalışmak ve sû-i istimâl yapmamak suretiyle lâyük olmaya gayret edeceklerdir. Kul hakkı her ikisi için de söz konusudur.

Bir defasında Efendimiz, mağarada mahsur kalan üç kişinin hikâyesini anlatıyordu. Bunlar geceleyin bir mağaraya sığınmışlar, dağdan yuvarlanan bir taş da mağaranın ağzını kapatmıştı. Her biri Allah rızası için yaptığı iyi bir davranışını anlatıyor, sonra da: "Allahım! Eğer bu hareketi senin rızan için yapmışsam, bu belâyı üzerimizden kaldır!" diye dua ediyor ve mağarayı kapatan taş bir parça açılıyordu. Üçüncü şahsın anlattığı ve mağaranın ağzını tıkayan taşın tamamen açılmasını sağlayan hâdise şu idi: Adam, çalıştırdığı işçilerine ücretlerini dağıtmış, fakat içlerinden biri ücretini almadan gitmişti. Patron da bu parayı işçinin hesabına çalıştırmıştı. Aradan bir hayli zaman

(30) Buharî, İstikrâz, 20.

(31) Fethu'l-kadir şerhu Câmii's-sagır, II, 286, nr. 1861 (Beyhaki'den).

(32) İbnu Mâce, Ruhûn, 4.

(33) Buharî, İcâre, 12.

geçtikten sonra işçi çıkıp gelmiş ve ücretini istemişti. İşveren de çayırdaki otlayan deve, öküz ve koyuları göstererek, "Bunlar senin ücretinden üreyip çoğalmıştır, al götür!" demiş ve hepsini işçisine vermişti.

İşçilerinin hakkını üzerine geçirmekten sakınmakla beraber, onların daha iyi bir hayat seviyesine çıkmaları için gayret sarfeden işveren, kullarının iyiliğini düşündüğü için hem Allah'ı memnun edecek, hem de hizmet etmenin verdiği gönül huzuruyla yaşayacaktır.

III. MÜSLÜMAN - TÜRKLERDE İŞ AHLAKI

A. MÜSLÜMAN - TÜRKLERİN ÇALIŞMAYA VERDİĞİ ÖNEM.

"İnsan için kendi çalışmasından başka birşey olmadığı"³⁴ düsturuna gönülden inanan atalarımız, bir ibâdet vcdi içinde durmadan çalışırlardı. "Osmanlı sarayında iki bayram hariç bütün günler çalışmaya hasredilmişti ve herkes tam zamanında görevi başında olmak zorundaydı."³⁵ "Türkiye'de hemen hemen herkes ticâret, çiftçilik, ilim veya san'atla ilgili belirli bir meslekte çalışırdı... Bir meslek sâhibi olmak herkesin en şerefli bir görevi sayılırdı. O kadar ki, pâdişahlar bile bir san'at öğrenmek zorunda kalırlardı... Padişahların da, teb'ası arasında yaygın olan bir san'at öğrenmesi, yalnız çalışmanın asil birşey olduğunu ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda bu san'atları kontrol eden derneklerin dinî ve insânî görevlerini de destekliyordu³⁶.

Padişahlardan sırasıyla I. Mehmet (1413-1421), yay kırışi yapardı. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), meraklı bir bahçıvandı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), kuyumculukla uğraşırlardı. III. Murat (1574-1595), ok başı yapardı. III. Mehmet (1595-1603) ile I. Ahmet (1603-1617), kaşık ve okçuların parmaklarına taktıkları yü-

zükleri yaparlardı. III. Ahmet (1703-1730) ve II. Mahmut (1808-1839), mükemmel birer hattattılar. I. Mahmut (1730-1754), abanoz ve fildişinden kürdanlar yapardı; kuyumculuk sâhasındaki eserleri ise muhteşemdi. III. Osman (1754-1757), marangozlukta usta idi. III. Mustafa (1757-1774)'nin şâhâne bir atölyesi vardı. Bu atölyede emrindeki memurlarla birlikte para basardı. I. Abdulhamid (1774-1789), ok ve yay yapmaya meraklıydı. Kendi eliyle insanı hayrette bırakacak mükemmellikte yay ve oklar yapardı. III. Selim (1789-1807), kadınların kullandığı muslinler üzerine desenler yapardı ve II. Abdulhamid (1876-1909) ise ince marangozlukta pek mâhirdi³⁷.

Boş zamanlarında kuyumculuk yaptığını söylediğimiz ve zamanı, huzur ve bolluk devri olan I. Mahmut, yaptığı eşyaları sattırır ve bunlarla ufak-tefek ihtiyaçlarını temin ederdi. Yine birgün işine dalmış çalışırken, vezirlerinden biri yanına yaklaşır ve: "Şevketlim, milletin hazinesi sizin demektir. Niçin böyle uğraşip kendinize zahmet idersiz?" deyince, padişah vezirine şöyle çıkışır: "Bre ne yabana söylersiz. Milletin hazinesini, milletin hizmetine sarfetmek gerekir. Sâniyen, insan olana durmaktan çalışmak gerektir. İnsanın çalışıp alın teri dökerek kazandığı paranın zevki başkadır. İçinde alınteri, göz nûru bulunan kazanç helâl olur. Tadı, be-ti-bereketi olur³⁸.

B. MÜSLÜMAN - TÜRKLERDE İŞ HAYATINDA DÜRÜSTLÜK.

Atalarımızı iş hayatında nâmuskâr olmaya sevk eden âmil, helâl lokma dü-

(34) en-Necm (53), 39.

(35) 18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler, s. 157.

(36) Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, s. 146.

(37) 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, s. 144; Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, s. 146; Topkapı Sarayı, s. 43.

(38) Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi s. 153.

şüncesiydi. En küçük işçisinden baştaki padişaha varıncaya kadar herkes, helâl lokma peşindeydi. Ordunun teçizatı konusunda para sıkıntısı çektiği bir sırada, halkın malından faydalanmayı teklif eden vezirine II. Murat şöyle çıkmıştı: "Bizim leşkelerimiz, gaziler leşkeridir. İmdi bunlara helâl lokma gerektir. Şol padişah kim leşkelerine haram lokma yedirir, ol leşker harâmî olur!.."³⁹.

İsâmiyet, haram kazancın, kişiyi dünya ve âhirette perişan edeceği düşüncesini müslümanların gönlüne yerleştirmekle, mânevî bir zabıta ve oto-kontrol sistemi kurmuştur. İş-güç sahibi bir Türk'ün, doğruluğu ve nâmuskârlığı faziletin temeli sayması bu inanca dayanmaktadır⁴⁰. İşte bu sebeple onların bir kimseyi aldatması, karşısındakinin sağlığından faydalanması aslâ mümkün değildir⁴¹.

Mânevî murakabenin yanısıra Müslüman-Türkler, ilgili memurlarına piyasayı devamlı surette kontrol ettirdikleri ve hile yapanları derhal cezalandırdıkları için ticarî sû-i istimâl görülüyordu. Bu durumu M.de thevenot şöyle anlatıyor:

"Bir Türk'e pahalı bir mal satmak isteyen biri çıksa, ya orada dövülür yahut adaletin huzuruna çıkarılarak değnek cezasına mahkûm edildikten başka tazminat da ödetilir. Bu sebepten, mal satanların mallarını kontrolle tavzif edilmiş memurlar hergün satıcıları kontrol ederler. Eğer terazisi hileli olan veya pahalı satan bir satıcıya tesadüf ederlerse derhal değnek cezasını infâz ederler ve ayrıca tazminata da mahkûm ederler. Öyleki, satıcılar bu cezalardan korkarak umumiyetle tartılan malın üstüne bir miktar daha ilâve ederler. Böylece pazara, ne almak istediğini söyleyebilecek küçük bir çocuğu yollamak da mümkündür. Zira çocuğa rastlayacak zâbita memurları, malı kontrol edip eksik buldukları takdirde satıcısını derhal cezalandıracakları için, kimse çocuğu aldatmayı cesaret edemez. Bir sefer "libre"si 5 akçeden kâr satan bir

adamin, tartısının yanlışlığı yüzünden dövüldüğüne şahit oldum. Bir çocuğa soğan satan bir başkasına da, çocuğa yolda rastlayıp noksanlığı tesbit eden zabıta memurlarının 30 değnek vurduklarını gördüm".

Yukarıdaki satırlarda yazarın dediği gibi yalnız Türklere pahalı mal satanlar değil, yabancılara pahalı mal satanlar da cezaya çarptırılıyordu. Fransız yazarı Claude Farrère, yataıyla yaptığı uzun seyâhatleri sırasında uğradıkları İtalya, Malta, Yunanistan... gibi çeşitli memleketlerde, insafsızca nasıl istismar edildiklerini anlatırken der ki:

"Ondan sonraki uğrağımızın Türkiye'deki Çanakkale olduğunu düşündükçe, ne yalan söyleyeyim, dehşete kapılıyordum. Benim gibi bir gâvurun kesesini kimbilir nasıl insafsızca boşaltacaklardı. Saf kan ortodokslar bize böyle muamele ettikten sonra Türkler ne yapmazdı?". Daha sonra Çanakkale boğazına gelirler. Yazar, sâhile çıkmak ister; pasaportu olmadığı için nöbetçi Türk askeri buna izin vermez. Askeri bahşişle ikna edeceğini düşünerek ona doğru bir altın fırlatır; fakat Türk askeri bir tekmeyle altını geri gönderir. Şaşkınlık içinde kalan Claude Farrère diyor ki: "İnanılmaz birşeydi bu! Fransa'dan ayrılışımdan beri ilk defa bir Akdeniz yerlisi paramı reddediyordu".

Ümitsizlikle geri dönerler. Geceleyin gizlice karaya çıkan seyyâh, sabah olunca o civardaki bir köyde kurulan pazara gelir ve herşeyin akıl almaz bir ucuzlukta olduğunu görür. Yazar sözüne devamla diyor ki: "Bu şaşkınlık içinde durmadan satın alıyor ve istediklerini son meteliğine kadar ödüyordum. Allah için, bu iyi in-

(39) Aynı eser, s. 40.

(40) Henri Mathieu ve Thornton'un sözleri için bk. Eski Türk Seciye ve Ahlakı, s. 30, 202.

(41) 18. Yüzyıl Türkiyesin'de Örf ve Adetler, s. 189.

sanlar benim yabancılığımdan istifadeye kalkmadılar”.

Aldıklarını iki eşeğe yükleyip yatına dönerken iki asker kendilerini durdurur ve tekrar pazaryerine getirir. Biri kadı olmak üzere ak sakallı 5-6 kişi ve arkalarında alış-veriş ettiği adamlar kendini beklemektedir. Durumdan şüphelenen müellif kendi kendine der ki: “Hiç şüphesiz bu zavallılar, mallarını benim gibi bir kâfir köpeğe sattıkları için cezalandırılacaklardı”. Eşeklerdeki yük yere indirilir. Herşey yeniden tartılır. Kadı, satıcıları sorguya çeker, öfkelenir. Herbirinden ceza olarak aldığı paraları bir torbaya atar ve torbanın ağzını bağlar. Hâdisenin geri tarafını müelliften dinleyelim:

“Sonra... sonra... Hikâye inanılmaz bir gidış almaya başladı. İyl dinleyin: Kadı'nın bir işâreti üzerine aldığım eşyalar, bir tanesi eksik olmamak üzere tekrar eşeklerime yüklendi. Ve kadı... Dinleyin... Duyun bunu... Ve kadı, nâzik bir el hareketiyle bana izin verdiğini belirterek, kuruşlarla dolu torbayı bana verdi... Evet, bana verdi.

Gözlerim faltaşı gibi açılmıştı. Aynı zamanda câmilin imamı olan kadı, çeşitli diller bilen muhterem bir zâttı. Bildiği kadar fransızcasıyla bana izâhat verdi:

— Çünkü satıcılar, sana sattıkları eşyadan kâr ettiler... Evet... Yüzde on kazandılar. Halbuki yabancından kâr alınmaz... Kitapta şöyle yazar: “Yabancıya mısafirin gibi muamele edeceksin...”⁴².

Ecdadımızın iş hayatındaki dürüstlüğü, dinin bu mevzûdaki emirlerine olan saygılarından mı, yoksa kontrol ve disiplin kuvvetlerinin sıklığından mı geliyordu, acaba? Belki de bunun sebebini, her sâhada olduğu gibi, iş hayatında da madde ile mânânın âhenkli bir şekilde birleşmesinde aramalıdır. Osmanlı Türkiye-sinde karaborsacılığın bulunmadığını söyleyen yabancıların buna sebep olarak bir yandan “ihtikârın büyük bir günâh sayıldığı”, diğer yandan da “polis ihtikârla

şiddetli bir mücâdelede bulunduğunu, hiçbir kimsenin yiyecek maddelerini depo etmesine ve dilediği fiatla satmasına müsaade edilmediğini” söylemeleri⁴³, maddî ve mânâevî murakabenin yanyana yürüdüğüünü göstermektedir. **Esnafıta, kaynağını ilâhî emirlerden alan bir kanâatkârlık duygusu mevcut değilse, dürüstlüğü yaygınlaştırabilmek için sadece inzibatî tedbirlerin yetersiz kalacağı muhakkaktır.** İş ve ticaret hayatında özlenen dürüstlüğü sağlanabilmesi için, devlet güçlerinin kontrolü ile birlikte inanç ve kanâatkârlığın içiçe bulunması gerektiğini ifâde etmes ibakımından dâima iftiharla anacağımız şu misâle mevzûumuzu bitirelim.

“Fâtiht Sultan Mehmet, birgün yiyecek maddelerinin kalitesini ve narh durumunu teftiş etmek maksadıyla, tebdil-i kıyafet ederek çarşıya çıktı. Bir dükkâna girdi. Selâm verdikten sonra:

— Yarım batman yağ, yarım batman peynir veresiz!...” dedi. Bakkal, yarım batman yağı tartıp parasını hesap ettikten sonra:

«— Ağam, sair isteklerinizi de karşı komşumdan alasin. Zirâ kim, hem onun mal, daha iyidir; hemde komşum daha sif-tah etmedi” dedi. Pâdişâh ikinci dükkâna varıp oradan da yarım batman bal alınca, bu bakkalda ona:

— Allah'a şükür olsun ağam, hem sif-tahımı ettim hem de çocukları-mın nafakasını çıkardım. Bundan sonrası kârdır. Komşumsa daha sif-tah etmedi...” dedi. Esnâfın kanâatkârlığını iftiharla müşâhede eden Padişâh:

— Bu milletteki bu ahlâkî istikamet yok mu, ona dünyalar feth ettirir. Millet in ahlâkî sâfiyetini halel getirenleri Allah kahretsin”. demiştir⁴⁴.

(42) Hâdiseyi bütün tafsilatıyla okumak için bk. Türklerin Manevî Gücü 141-147.

(43) 18. Yüzyıl Türkiyesin'de Örf ve Adetler, 141; Eski Türk Seclie ve Ahlakı, s. 69.

(44) Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi, s. 57.